

ELŐSZÓ

Minden bizonnyal nem mondok vele sok újat, minden kijelentem, hogy a múlt megismerésének manapság talán az a leggyümölcsözőbb módja, ha igyekszünk megtudni: miként alkotjuk meg nap mint nap a múlt mint történelem fogalmát és mi vele a célunk. Emlékezet (emlékezés) és elbeszélés – ez az a két kulcszó, ami a jelzett történelemkutatás érdeklődésének homlokterében áll, és egyúttal róluk, pontosabban a belőlük képzett fogalmak segítségével beszél a múltról jelen tanulmánygyűjtemény minden egyes írása is. A diszciplináris keretek mondhatni, igen tágasak, hiszen a szorosabban vett történetírás mellett úgyszólván minden történeti jellegű szaktudomány (művészet-történet, irodalomtörténet, filozófiatörténet), sőt, a keményebb társadalomtudományok közül is számos (pszichológia) vallja ma már (vagy vallják mind többen e tudományok művelői közül), hogy tény és fikció vagy igazság és meggyőző erő tekintetében nem húzható éles határ művészet és tudomány közé. Egész pontosan mivel e tudományok megismerési forrása (a kútfő, amiből meríteni szoktak) és a megismerés pusztá végeredménye (úgyszólván „csak” szöveg, a „szövegtudomány” (szilisztika, retorika, esztétika, irodalomelmélet) felismerései, s olykor akár az antikvitásig is visszanyúló tudáskészlete felbecsülhetetlenül nagy hasznunkra lehet a megismerő gyakorlat reflexiója során. S ugyanakkor az (egyéni) emlékezés, valamint a kollektív emlékezet univerzális érvényű szerepének egyre erőteljesebb tudatosítása sem járul már hozzá a tudományos megismerés hagyományos (pozitivistá) fogalmába vetett hit további táplálásához. Az emlékezéspszichológia Bartlettől Gergenig, Brunerig vagy Schacterig (vélő fejlődése végképp eloszlatta azt a régi meggyőződést, miszerint az egyéni tapasztalás és annak utólagos felidézése a

valóság tényszerűen „hibeles”, lenyomatyszerű reprodukciójával szolgál. De a mnemotecnika tudományának Hallwachetől Assmannig tartó bámulatatos előrehaladása is meg kellett, hogy ingassa azt a fellelést, miszerint a kollektív emlékezet a (hajdani) valóság tárgyszerű tudati reprezentációja.

Az emlékezet és a verbális megazóálás (elbeszélés, narráció) egy ponton ráadásul szorosan össze is kapcsolódik egymással, tekintve, hogy már személyes emlékeinket is narratív módon, vagyis az emlékek elbeszélésével ragadjuk meg (őriztük meg) és adjuk tovább másoknak. Valamit elbeszélni ugyanakkor éppen annyi, mint felépíteni egy összefüggő és logikus, tehát meggyőző és követhető történetet, amely éppúgy szólhat a kitalált (és létszólegesen a múltba vagy a jelenbe, esetleg épp a jövőbe helyezett) „valóságról”, mint a múlt és a jelen dokumentáltan „igaz” ténybeli valóságáról. Éppúgy szólhat tehát erről is, meg arról is, de a beszámoló minden esetben elbeszélés formáját öli, olyan szövegkonstrukció tehát, melynek a szövegen túli, a szövegen kívüli világhoz fűződő (referenciális) kapcsolata kizárólag csak a szöveg (a nyelv) közvetítésével jöhet létre. Önmagában is fontos tudományos probléma tehát, hogy mi vezet el ahhoz, s mi az, ami megakadályoz bennünket abban, hogy rátaláljunk szövegeink mögöttésére, a referenciális valóságra. S mindez végül azt a kínzó kérdést veti fel, hogy van-e egyáltalán a szöveg mögött bármi, ami tőle függetlenül létező lenne, vagy ahogy még nemrég is mondták létezik-e az „objektív valóság”?

Ezek a dilemmák szolgáltatják az itt és most közreadott tanulmányok gondolati alapját. Skultéty Viktornak a rejtőzködő jezsuitákról szóló beszámolója két lehetséges nézőpontból, a jezsuitákkal szemben ellenséges, a jezsuita rendet keményen üldöző szervezet, az ÁVH információs rendszere, valamint az üldözöttest közvetlenül és „aktívan” elszenvedő (s a jezsuita életformát eközben sem feladó) utólagos emlékező perspektívájából közelíti meg az ötvenes évek ezen illegitím jelenségét. Ezeknek az egymástól gyökeresen eltérő nézőpontoknak a történelmi igazsághoz

(a teljes valósághoz) való relatív hozzáférhetősége előre kizárja azt a lehetőséget, hogy önmagában akármelyikük alapján elmondható lenne a teljes és feltétlenül érvényes történet az üldözött jezsuitákról. De – és ez talán a még nagyobb gondok forrása – a kettő együtt sem visz lényegesen közelebb „a valóság” megismeréséhez. Például már azért sem, mert amiről az egyik éppen beszél, arról a másik mélyen hallgat, ilyenformán pedig lehetetlen a két „beszámoló” kölcsönös kontrollja. S persze azért sem, mert ez a két látószög olyan távol esik egymástól, hogy közös nevező híján a rájuk építeni kívánt koherens történet elbeszélhetetlen.

A kollektív emlékezet „emlékművei” képezik a további tanulmányok tárgyát. Ezek sorában külön hely illik meg a kreatív művészet mnemotecnikai felhasználását, ahogy az a bizánci architektúráls és képi ornamentika felélesztésével (vagy inkább újonnan való feltalálásával) a XX. század eleji Erdélyben végbement, vagy ahogy Pilinszky holokauszt témájú lírájában az Isten katiósa, gólgotai és nietzschei halálának a metaforikus újrahonosításával megvalósulni látszik. A nagyszombati keleti ortodox román bazilika kifestésével megbízott Smigelschi Ökésv piktorja volt (vagy lett volna) hivatva a román nemzeti identitást kifejező képes keleti keresztény kulturális kötődés manifestálására, ahogy Terdik Szilveszter felettébb gazdagon dokumentált művészettörténelmi dolgozata bizonyítja. Ambrus Gábor teológiai és esztétikai elemzést kombináló írása pedig azt a Pilinszky líráját mélyen átható jelképrendszert bogyogolja, amely úgy kölcsönöz a személyes (légerbelli) emlékeknek kozmikus jelentőséget, hogy egyszerre „idézi meg” az Isten (a valóságban Isten fia Jézus) teológiailag „megtapasztalt” halálát (a Golgotán), valamint a jól ismert nietzschei proféciát, nevezetesen, hogy „Isten meghalt!”.

A mnemotecnika diszkurzív „emlékművei” sorában a szak szerző történelmi írás mindmáig talán a legfontosabb. Baráth Katalin a magyar nemzeti történelmi meslenarratívák, nevezetesen az

újabb keletű összefoglaló országtörténetek századfordulóséjét (a XIX–XX század fordulóját illető koncepcióját) elemzi nagy erudícióval a szövegekben alkalmazott retorikai és elbeszélő alakzatok azonosítása és értelmezése révén. Irása inkább esettanulmány, mivel a szerző azt az általánosabb érvényű tézist igyekszik (egyelésként sikerrel) bebizonyítani, hogy a történész mindig történeteket, ráadásul jól megkomponált történeteket ad elő a múltról szólva. Történetmondóként pedig elbeszélést szerkeszt, s ennek során arra hagyatkozik, ami a múlt emlékeiből egyáltalán fennmaradt és ami abból a kezébe került (amit tehát gondosan összegyűjtött, majd megrostált); éppen ez utóbbi támaszha alá a történet tudományosan igaz voltát. Mégis: a mese és a valóság közt folytonos vetékedés elkerülhetetlen velejárója a történeti munkának, amely éppen ezért semmiképp sem valamilyen kiküszöbölendő és egyszer talán ki is küszöbölhető fogylatosság csupán.

Hasonló kíváncsiság munkál Csanádi Szilviában is, midőn a művészettörténeti és az irodalmi rekonstrukció egymáshoz való viszonyát firtatja. Balog Jolán 1950-es évek eleji tudományos opusát Eötvös József klasszikus irodalmi remekével (*Magyarország 1514-ben*) veti egybe, majd mintegy kiegészítésképpen egy másodvonalbeli író és tudós (Divald Kornél) munkáját veszi szemügyre a Mátyás király budai várát „rekonstruáló” tudósi és irodalmias (fikcionalizáló) megjelenítési módok hasonlóságait és különbségeit kutarva. Miközben retorikai alakzatokat azonosít a tudós rekonstrukciókban, ugyanakkor ténybeli igazolási törekvéseket mutat ki a fikció szövegvilágán belül. A szerzőket mind a két esetben közös szándék vezeti: úgy rekonstruálni a tapasztalat számára immár elérhetetlen múltat, hogy az olvasó végül hiteles tapasztalati élmény formájában legyen szert a múlt ismeretére. Múltán azonban a kérdéses múltról többnyire csak különféle részpontokat dokumentáló információrészletek tudósítanak, a belőlük kiinduló tudományos rekonstrukciók egyike sem fogadható el egyedül hitelesnek.

A konstruálás és az emlékezés szoros összetartozására kerül fény Diogenész Laertiosz Platon-portréjának az elemzése során is. Varga Péter A. kimondatlanul is a hermeneutika gadaméri hatástörténetének a kontextusába helyezi a mondott filozófiatörténet auktort azért, hogy megfelelő jelentőséget tulajdoníthasson munkájának. Azért kell nagy gondot figyelniünk rá, vallja, mert korábban már mások is felfigyeltek rá, és (gy rajtuk keresztül hatást gyakorolt (ránk is). Varga nem kéri tehát számon Diogenészen a történeti hitelességet, mint tenné bármelyik, Rankéi emlékün nevelkedett (filozófia)történész, hanem Jan Assmann kulturálisemlékezet-fogalmának a segítségével amellett érvel, hogy a szóban forgó filozófiatörténeti munka egy olyan emlékezet pregnáns megnyilvánulása, amely a valamikor (az ókorban) érvényben volt identitás létrehozására, a kollektív filozófus-identitás megkonstruálására irányult.

Remélhetőleg ebből a rövid panorámából is kitűnt, hogy a tanulmánykötet fiatal, pályakezdő tudós szerzői a történelemtől gondolkodva határozottan szakítanak a régi vágású, a tudomány XIX. századi eszméjében (és eszményében) fogant szemléletmóddal. Útkeresésüknek a legnagyobb értéke éppen az, hogy nem a jól-russzuli elsajátított új, állítólag posztmoderna lehetősé, tudományos paradigma poszta deklarálására, hanem sokkal inkább arra törekednek, hogy konkrét témákat elemezve bizonyítsák az újmódi intellektuális érzékenység (és műveltség!) feltételezhető (és általuk be is bizonyított) tudományos hasznát. Éppen ez teszi különösen érdekessé és megnyerővé a Szent Ignác Szakkollégium diákjai által alkotott tudományos műhely újabb jelentkezését, akiknek 2001-ben jelent már meg közös kötetük (*Egyházak, korok, pilgélpek*). Ennek szerzői közül ketten is (Baráth Katalin, Terdik Szilveszter) hozzájárultak munkájukkal a mostani tanulmánygyűjteményhez, Keller Márkus pedig a korábbi és a mostani kötet is szerkesztette. Teljes szívemből kívánok nekik sok sikert eljövendő pályájukon.

Györfi Gábor